

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/94533>

Please be advised that this information was generated on 2017-08-20 and may be subject to change.

Leve *hun*! Waarom *hun* nog steeds *hun* zeggen

GEERTJE VAN BERGEN¹, WESSEL STOOP¹, JORRIG VOGELS² & HELEN DE HOOP^{*}

Abstract

More and more speakers of Dutch use the “object” personal pronoun *hun* as the subject of a sentence, although there is a strong social stigma attached to this use. In this article, we investigate what makes *hun* such a good subject in present-day Dutch. Basing the analysis on data from the Corpus of Spoken Dutch, we predict that the use of *hun* as a subject will remain alongside the use of *zij* and *ze*, because *hun* has the advantage of referring exclusively to animate entities such as humans, unlike the competing forms *zij* and *ze*.

I Het succes van *hun* als onderwerp

Even googelen en je hebt er een, een zin met maar liefst twee keer *hun* als onderwerp, zoals bijvoorbeeld: *op iphoneclub zitten ook een paar developers even vragen hoe **hun** zijn begonnen en welke boeken **hun** gebruikten of andere informatie bronnen.*¹ Hoewel *hun* als onderwerp nog altijd veel gewoner is in gesproken dan in geschreven taal, is de opmars ervan ook op internet al niet meer te stuiten. Wat maakt *hun* nu zo’n geliefd voornaamwoord voor de rol van onderwerp in het Nederlands? In dit artikel zullen we laten zien dat het gebruik van *zij*, *ze* of *hun* als onderwerp opgevat kan worden als een competitie tussen voornaamwoorden: voor het uitdrukken van één betekenis (derde persoon meervoudig subject), heeft een spreker drie vormen tot zijn beschikking (*zij*, *ze* en *hun*). Welke vorm wordt gekozen door de spreker, oftewel, welk voornaamwoord wint de strijd? Hoe goed zijn ze

* ¹ Radboud Universiteit Nijmegen, ²Universiteit van Tilburg. Wij zijn de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek erkentelijk voor het subsidiëren van ons onderzoek naar *hun* in het kader van het project *Animacy* (360-70-220). We bedanken Gerlof Bouma, Bessel Dekker, Peter-Arno Coppen, Ad Foolen, Stef Grondelaers, Carlos Gussenhoven, Olaf Hoenselaar, Lotte Hogeweg, Emar Maier, Sander Lestrade, Peia Prawiro-Atmodjo, Kees de Schepper, Sammie Tarenskeen, Ingrid Tieken-Boon van Ostade, Martine Zwets, de discussianten op het forum van *de Taalprof* (Taalprof.web-log.nl), de anonieme beoordelaar, de redactie van *Nederlandse Taalkunde* en tenslotte het publiek van de TIN-dag op 6 februari 2010 hartelijk voor het vele nuttige commentaar. Een speciaal bedankje aan Olaf Hoenselaar, Peia Prawiro-Atmodjo, Bob van Tiel en Steven Westelaken voor hun annotatiewerk.

1 <http://www.iphoneclub.nl/forum/f8/applicaties/f58/ontwikkelen-voor-de-iphone-sdk/31727-leren-developen.html>

in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject? Of hebben ze misschien nog andere eigenschappen die voor of tegen ze pleiten?

Terwijl alle drie de vormen ondubbelzinnig naar een derde persoon verwijzen, verwijst alleen *hun* per se naar meervoud, want *zij* en *ze* worden ook gebruikt voor enkelvoud. Verder verwijst alleen *zij* ondubbelzinnig naar het grammaticale onderwerp van de zin, want *ze* en *hun* kunnen ook naar een object verwijzen. Kortom, als het uitdrukken van meervoud belangrijk is, dan zou *hun* moeten winnen, maar als het uitdrukken van grammaticale functie belangrijk is, dan wint *zij*. In deze competitie kan *ze* echter nooit winnen, want die vorm doet niks goed, zo lijkt het althans. Toch komt *ze* verreweg het meeste voor, dus er moet nog een andere factor in het spel zijn. Die andere factor is “zuinigheid”: een spreker is nu eenmaal liever lui dan moe en *ze* is lekker kort en onbeklemtoond, dus gemakkelijk om uit te spreken. Voor het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject zijn er dus drie potentiële winnaars.

Maar er is nog iets aan de hand. Kijk eens naar een paar zinnen geleden, de zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* Hier wordt het subject *ze* gebruikt, dat ook door *zij* vervangen kan worden: *Hoe goed zijn zij in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* In deze context kan echter *hun* niet in de plaats komen van *ze* of *zij*. Dat wil zeggen, het kan heel goed, maar dan gaat de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* iets anders betekenen. De zin gaat niet langer over voornaamwoorden, maar over mensen. Dat komt omdat *hun* altijd naar levende wezens (meestal mensen) verwijst en nooit naar dingen. We krijgen een niet mis te verstane betekenisverschuiving. Dat wil zeggen dat er een andere ‘input’ (betekenis) ten grondslag ligt aan de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* dan aan de oorspronkelijke zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* Met andere woorden, de vorm *hun* zal nooit kunnen winnen als de spreker wil verwijzen naar een groep dingen, zoals voornaamwoorden. Voor de toehoorder geeft het gebruik van *hun* daarom extra informatie. Ook zonder verdere context is het onmiddellijk duidelijk dat de spreker van de zin *Hoe goed zijn hun in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* het over mensen heeft en niet over dingen, terwijl de oorspronkelijke zin *Hoe goed zijn ze in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?* deze restrictie niet heeft. Dit betekenisaspect van *hun* verklaart volgens ons het succes (dat wil zeggen de onstuitbare opmars) van *hun* als onderwerp: *hun* heeft als persoonlijk voornaamwoord een rijkere betekenis (oftewel meer betekenis) dan *zij* en *ze*, omdat het verwijst naar levende wezens, en dat kan gezien worden als een voordeel in het taalgebruik. Hoe meer informatie een vorm uitdrukt, hoe rijker aan betekenis hij is en hoe gemakkelijker en sneller hij te interpreteren is (voor de toehoorder). Het voornaamwoord *hun* is dus niet louter een alternatieve vorm voor dezelfde betekenis (derde persoon meervoudig subject), want er is een betekenisonderscheid tussen de verschillende vormen. Dat betekenisonderscheid zorgt ervoor dat de contexten waarin *hun* gebruikt kan worden door een spreker, beperkt zijn. Omdat *ze* en *zij* als meervoudig subject niet altijd door *hun* vervangen kunnen worden, maar *hun* als meervoudig subject wel altijd door *ze* of *zij*, verwachten wij niet alleen dat *ze/zij* vaker voorkomt dan *hun*, maar ook dat mensen die *hun* als onderwerp gebruiken, daarnaast ook *zij/ze* als onderwerp zullen (blijven) gebruiken. Dat betekent dat wij – in tegenstelling tot menig taalkundige voor ons – niet voorspellen dat *hun* op den duur de vormen *zij/ze* volledig zal vervangen, zoals wel gebeurd is in ver-

gelijkbare verschuivingen, zoals bijvoorbeeld de (volledige) vervanging van de subjectvorm *gij/ge* door de objectvorm *u* in het Nederlands. Tussen deze twee vormen bestond geen betekenisverschil (beide drukten tweede persoon en beleefdheid uit) en daarom kon de subjectvorm *gij/ge* geheel door de objectvorm *u* vervangen worden (wat uit het oogpunt van economie voordelig is geweest). Dit gaat voor het gebruik van *hun* als onderwerp niet op. Zolang het persoonlijk voornaamwoord *hun* louter gebruikt kan worden voor de verwijzing naar personen (levende wezens), kan de objectvorm *hun* de subjectvorm *zij/ze* nooit volledig vervangen. Dat betekent ook dat de sterke antibeweging tegen *hun* als onderwerp stand kan houden, want zolang *hun* als derde persoon meervoudig subject in alle gevallen vervangen kan worden door *zij/ze*, maar – cruciaal – andersom niet, zal het gebruik van *zij/ze* nauwelijks afnemen en is er geen enkele reden voor een individuele spreker die het gebruik van *hun* als onderwerp afkeurt, om zelf *hun* als onderwerp te gaan gebruiken.

Onze hypothese is dus dat het succes van het gebruik van *hun* als onderwerp te danken is aan het feit dat *hun* altijd naar levende wezens verwijst en daarom meer betekenis (meer informatie) uitdrukt dan de varianten *ze* en *zij*. We hebben deze hypothese getest in het Corpus Gesproken Nederlands, een groot databestand van 1000 uur opgenomen spraak. Daaruit blijkt dat *hun* als subject én als object én na een voorzetsel nooit naar dingen verwijst. In dit artikel zullen we de resultaten van dit corpusonderzoek presenteren en deze resultaten analyseren in termen van een (optimaliteitstheoretische) competitie tussen de drie vormen *hun*, *zij* en *ze*. We zullen beargumenteren dat niet alleen taalkundige factoren een rol spelen in deze competitie, maar dat de heersende taalnorm ("*hun* als onderwerp is fout") voor veel mensen nog altijd de doorslag geeft.

2 De taalnorm: *hun* als onderwerp is fout (of lelijk of dom)

Beschouw het fragment in (1) uit het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) (interpunctie en cursivering door ons aangebracht):

- (1) A: "Misschien zeggen hun van: 'Oh, dit is wel een leuke lengte,' zeg ik: 'Nou, knip dan een beetje in een model, dat ik 't langer kan laten groeien of zo,' weet je, want dat kan nou niet met..."
 B: "'Misschien zeggen hun,' zei je dat nou echt?"
 A: "Wat zei je?"
 B: "Misschien zeggen hun..."
 A: "Misschien zeggen ze..."
 B: "Oh, ik verstond *hun*."
 A: "Oh, nou, nee hoor!"
 B: "Ik denk al: Huh, dat kan niet!"
 A: "Oh gut, oh bah, dat kunnen ze natuurlijk gaan opzoeken hier! Oh oh oh!"
 (CGN: fn 008088)

Uit het bovenstaande fragment blijkt dat Nederlandse taalgebruikers soms *hun* als onderwerp gebruiken zonder dat ze het zelf doorhebben, ook als ze heel goed weten dat het 'niet correct' is, getuige het gegil aan het eind, wanneer de spreekster zich realiseert dat

het gesprek is opgenomen en dat iedereen dan dus kan horen dat ze wellicht *hun* heeft gebruikt als onderwerp. De reactie van haar gesprekspartner is ook veelzeggend - "Ik denk al: Huh, dat kan niet!" - wanneer hij het onopvallende (onbeklemtoonde en enigszins gereduceerde) *hun* als onderwerp feilloos ontwaart.

Ondanks de krachtige sociale norm lijkt de opmars van *hun* als onderwerp niet te stuiten. Taalkundigen hebben zich het hoofd gebroken over de vraag waarom *hun* zo succesvol is: niet alleen weet deze oude vorm voor een object (en een bezittelijk voornaamwoord) in een nieuwe functie als subject te overleven, maar de verspreiding daarvan neemt zulke vormen aan dat geen taalwetenschapper er nog aan twijfelt dat *hun* als onderwerp op den duur volledig geaccepteerd zal zijn in het Standaardnederlands (zie o.a. Cornips 2001, Van der Horst 1988, Van Hout 1989, 1996, 1999, 2003, 2006, Kooiman 1969, Kruisinga 1939, Van Marle 1992, Paardekooper 1966, De Rooij 1990, 2004, Storms 1978, Stroop 1998, Weerman 2002, Weerman en Evers-Vermeul 2002).

Voor veel taalgebruikers is het gebruik van *hun* als onderwerp een bron van ergernis. Janssen (2004) laat met een evaluatieonderzoek zien dat er een zeer negatieve houding bestaat tegenover het gebruik van *hun* als onderwerp en dat *hun* in geschreven taal niet geaccepteerd wordt. De elektronische adviesdienst van *Onze Taal* raadt taalgebruikers dan ook af om *hun* als onderwerp te gebruiken. In antwoord op de vraag "Is *hun hebben* tegenwoordig ook goed?" antwoordt zij:

- (2) "Nee, *hun* als onderwerp wordt nog algemeen afgekeurd. Een zin als 'Hun hebben er helemaal geen verstand van' wekt zelfs bij velen sterke gevoelens van afschuw op, niet alleen in de schrijftaal, maar zelfs in de spreektaal. Het is daarom het best het gebruik van *hun* als onderwerp te vermijden; gebruik *zij* of *ze*." (Taaladviesdienst, <http://www.onzetaal.nl/advies/hunhebben.php>).

Maar ondanks deze afkeer van *hun* als onderwerp lijkt het gebruik ervan niet af te nemen; sterker nog, *hun* komt steeds vaker voor als onderwerp van de zin. Volgens Cornips (2001) is de vervanging van *zij* door *hun* al zover dat deze "bijna haar voltooiing bereikt heeft" (p. 50). Zoals hierboven in paragraaf 1 al opgemerkt, geloven wij niet dat *hun* het voornaamwoord *zij/ze* zal gaan vervangen. Dat zou namelijk suggereren dat de twee vormen geheel inwisselbaar zijn. In dit artikel zullen we betogen dat *hun* als subject weliswaar altijd door *zij/ze* kan worden vervangen in het Nederlands, maar andersom niet. Dat betekent dat *hun* niet in de plaats komt van *zij/ze*, maar een specifiek deel van de 'semantische ruimte' opeist, waardoor de vormen (althans voorlopig) beide zullen blijven bestaan.

● 3 De opkomst van *hun* als onderwerp

Een groot aantal onderzoekers heeft al eens een poging ondernomen om de verspreiding van *hun* te verklaren, maar geen enkele verklaring lijkt afdoende. Vor der Hake (1911) zegt een zin als *Hun doen dat niet* meermalen in Haarlem te hebben gehoord. Hij signaleert veel meer voorbeelden van objectvormen die gebruikt worden als subject in verschillende talen en dialecten en komt tot de slotsom "dat 't gebruik van de Accusatiefvorm in plaats van die van de Nominatief 'n in geheel West-Europa voorkomend verschijnsel is" (Vor der

Hake 1911: 24). Als mogelijke verklaringen hiervoor suggereert hij (i) Keltische invloed, (ii) “grammatis niet zuiver voelen”, (iii) accentverschil, of (iv) een combinatie van die drie factoren. Hij tekent daarbij aan dat “t hedendaags frekwenter voorkomen van dat verschijnsel bij onbeschaafden dan bij beschaafden z'n oorsprong vindt in betere voedingsbodem bij de eersten dan bij de laatsten” (Vor der Hake 1911: 24).

Paardekooper (1966) vraagt zijn groep MO-A-studenten of ze wel eens *hun* als onderwerp gebruiken. Deze vraag wordt bevestigend beantwoord door 8 van de 43 mannelijke studenten en door 9 van de 21 vrouwelijke, en “[o]mdat meisjes zich vlugger schamen over onbeschaafd taalgebruik als jongens, is het aantal eerlijke vrouwen zeker niet aan de hoge kant” (Paardekooper 1966: 286). Gelukkig vindt Paardekooper het vervolgens nog wel “te vroeg om te konkluderen dat ‘de’ vrouw een grotere afkeer van naamvalsystemen heeft als ‘de’ man en zeker mogen we niet generaliseren door te zeggen dat ‘de’ vrouw bij uitstek degene is die elk morfeemsysteem afbreekt” (Paardekooper 1966: 286), maar de suggestie is toch gewekt. Tegenwoordig krijgen niet zo zeer de vrouwen als wel de voetballers, de “Tokkies”, de laagopgeleiden en soms zelfs de buitenlanders de ‘schuld’ van het toenemend gebruik van *hun* als onderwerp, getuige de levendige discussie op diverse fora op internet.

De onder taalwetenschappers meest aanvaarde theorie over het ontstaan van *hun* als onderwerp is afkomstig van Kooiman (1969), die betoogt dat *hun* als onderwerp ontstaan is ter vervanging van het niet tot de standaardtaal behorende *hullie*. Volgens Kooiman (1969) en Willems (1970) begon dit proces vooral bij de dienstbodes die werkzaam waren in de Hollandse steden. In hun dialecten werd de vorm *hullie* gebruikt voor zowel subject als object en als bezittelijk voornaamwoord (*hullie hebben het gedaan, ik heb hullie gezien, hullie huis*). In de laatste twee gevallen gebruikten de werkgevers de vorm *hun* (*ik heb hun gezien, hun huis*) en deze werd door de dienstbodes overgenomen ter vervanging van het als onbeschaafd ervaren “zo luidruchtige *hullie*” (Kooiman 1969). Kooiman noemt het begrijpelijk dat de dienstbodes een stap verder gingen en ook als subject *hullie* gingen vervangen door *hun*, ondanks het feit dat *hun* in het Nederlands niet als subject gebruikt werd. *Hullie hebben het gedaan* kon zo dus veranderen in *Hun hebben het gedaan* (Kooiman 1969). De Rooij (1990) sluit zich aan bij deze hypothese en verwerpt de suggestie van Van der Horst (1988) (gebaseerd op een theorie bij monde van Jan Stroop) dat *hun* in eerste instantie ter vervanging van *ze* in objectfunctie werd ingevoerd en door overgeneralisatie ook in de functie van onderwerp terecht kwam (zie Van Marle 1992, die dit ook als mogelijke verklaring bespreekt). De Rooij (1990) vindt dat minder waarschijnlijk en wel om drie redenen: “(1) *ze* is ook in het randstedelijke Nederlands een gewone vorm die dus helemaal niet vervangen hoefde te worden; (2) *ze* is een gereduceerde, *hun* een ongereduceerde vorm; (3) *ze* kan refereren aan personen en zaken, *hun* alleen aan personen” (De Rooij 1990: 139). In zijn laatste punt gebruikt De Rooij het semantische aspect dat *hun* alleen naar personen kan verwijzen als argument tégen de vervanging van *ze* door *hun*. Waarom zou je een vorm die in meer contexten gebruikt kan worden (*ze*), gaan vervangen door een vorm die in minder contexten gebruikt kan worden (*hun*)? De vorm *hullie* daarentegen verwijst ook altijd naar personen (net als *zullie* en *jullie*) en hier is dat semantische aspect zelfs zichtbaar in de vorm *-lie* aanwezig, wat staat voor ‘lieden’, ‘lui’. De vervanging van *hullie* door *hun* zou dus niet alleen het voordeel hebben gehad van het gebruik van een ‘beschaafdere’, d.w.z. in de standaardtaal al bestaande, vorm, maar tege-

lijkertijd werd het voordeel van het exclusief verwijzen naar personen ermee bewaard. Volgens ons zou juist dat ook kunnen verklaren waarom de mensen die oorspronkelijk geen *hun* (of *hullie*) als onderwerp gebruikten, maar *zij/ze*, dit gebruik van *hun* als onderwerp zijn gaan overnemen. Op dat moment gaat men dus een vorm gebruiken, *hun*, die in minder contexten geschikt is dan de oorspronkelijk gebruikte vorm *ze*. Volgens De Rooij (1990) is dat onwaarschijnlijk, maar volgens ons is dat juist wel waarschijnlijk en kan dat bovendien de verspreiding van *hun* als subject verklaren, niet alleen onder de oorspronkelijke *hullie*-zeggers, maar juist ook onder de oorspronkelijke *ze*-zeggers. Natuurlijk kan het nadelig zijn om een vorm te gaan gebruiken die in minder contexten geschikt is, zoals De Rooij (1990) meent, maar wij veronderstellen dat het tegelijkertijd ook voordelig kan zijn een vorm te gaan gebruiken die meer betekenis heeft. In dit geval weegt het voordeel blijkbaar op tegen het nadeel.

Dus of *hun* als subject nu in de plaats kwam van *hullie* of van *ze* of van allebei of nog iets anders, onze hypothese is dat het persoonlijk voornaamwoord *hun* in deze functie zijn succes te danken heeft aan het feit dat het exclusief verwijst naar personen (levende wezens). Deze eigenschap blijkt zó succesvol dat dit fenomeen uit de taal van de “onbeschaafden” uit 1911 in hard tempo de standaardtaal aan het veroveren is, tegen de sterke antibeweging van huidige “beschaafden” in.

Van Hout (1989) heeft het gebruik van *hun* als onderwerp in Nijmegen onderzocht. Hij heeft hiervoor een corpus samengesteld uit interviews met informanten voor wie gold dat zowel zichzelf als hun ouders in Nijmegen zijn geboren. Aan de hand van dit corpus stelt hij vast dat *hun* relatief vaker dan *ze* in preverbale geaccentueerde positie voorkomt. Dit is te zien in de volgende tabel van Van Hout (1989: 237):

	voor persoonsvorm	na persoonsvorm
ze	250	726
zij	2	1
hun	18	11

Tabel 1. Subject en positie t.o.v. de persoonsvorm (Van Hout 1989: 237)

Van Hout speculeert dat het feit dat subjectpronomina vaak voorkomen in de ongeaccentueerde positie na de persoonsvorm, een slijtageproces kan veroorzaken, waardoor voor sterke benadrukte vormen een beroep wordt gedaan op de objectvorm van het pronomen. Hij noemt hierbij als belangrijk punt dat geaccentueerde vormen alleen op personen of dieren kunnen slaan, en haalt hierbij Kruisinga (1939: 174) aan: “de sterkbeklemtoonde vormen zijn individualiserend”. De Rooij (1990) vindt een verklaring in termen van klemtoon niet afdoende. Hij merkt terecht op dat de standaardtaal immers al beschikt over de ongereduceerde vorm *zij* die prima dienst kan doen als sterke, beklemtoonde vorm. Voorts merkt De Rooij op dat de verhouding tussen *zij* en *ze* hetzelfde is als tussen *jij* en *je*, maar dat toch de objectvorm *jou* nooit is doorbroken in de functie van subject.

Van Hout (2003) verklaart het succes van *hun* als onderwerp met het feit dat *hun* zich er goed voor zou lenen om een contrast uit te drukken. Hij stelt *hun* op gelijke voet met

zij en *hullie*: *hun* is net als *zij* en *hullie* een sterke, ongereduceerde vorm, tegenover het zwakke *ze*. Wanneer *zij* onbeklemtoond blijft, wordt het automatisch *ze* in gesproken taal. Van Hout (2003) meent dat het gebruik van *hun* te herleiden is tot een behoefte aan vormen die beklemtoonbaar zijn. Je kunt bijvoorbeeld niet zeggen *wij hebben gewonnen en ze niet*, maar wel *wij hebben gewonnen en hun niet*. Van Hout veronderstelt dat *hun* in hoofdzinnen relatief veel vaker optreedt voor de persoonsvorm dan *erna* (zie Van Hout 1989). Hij illustreert dit aan de hand van de volgende twee zinnen:

- (3) Hun zijn maandag naar de kermis geweest.
 (4) Toen hebben hun een suikerspin gekocht.

Volgens Van Hout zal een zin als (3) eerder voorkomen dan een zin als (4), omdat (3) een tegenstelling aangeeft met andere personen. Van Hout (2003) betoogt dat het sterke voornaamwoord *hun* een voorkeur heeft voor de zinsinitiële positie omdat het voornaamwoord daar beklemtoond kan worden en een contrastlezing oproept. Van Hout: “Dat leidt ook tot een paradox: ‘hun’ voelt zich het meest op z’n gemak waar ‘hun’ het meest opvalt.” Volgens Van Hout ergeren Nederlanders zich dan ook meer aan zin (3) dan aan zin (4). De situatie die hij schetst is dus de volgende:

+ Klemtoon	- Klemtoon
<i>zij</i> , <i>hun</i> , <i>hullie</i> , etc.	<i>ze</i>

Tabel 2. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Hoewel *hun* als onderwerp nog niet algemeen in het ‘gewone’ schriftelijke taalgebruik wordt aangetroffen, maakt De Rooij (1990: 132) wel melding van één voorkomen van *hun* als onderwerp in de Volkskrant van 7 maart 1989: *De Sovjet-minister van Buitenlandse Zaken, Edoeard Sjevardnadze, heeft maandag een beleefdheidsbezoek gebracht aan de Oostenrijkse president Waldheim. Hun spraken een half uur*. De Rooij twijfelt echter aan de echtheid van dit voorbeeld, omdat *hun* hier niet beklemtoond lijkt te worden: “Dit is echter maar één citaat, dat ik bovendien een beetje twijfelachtig vind, omdat het onderwerp van de tweede zin geen klemtoon verlangt, wat *hun* ook in gesproken taal minder voor de hand liggend zou maken” (De Rooij 1990: 132).

Wij delen deze laatste intuïtie van De Rooij niet. Volgens ons is *hun* als vorm weliswaar beklemtoonbaar, maar kan *hun* ook als onderwerp prima onbeklemtoond blijven. Uit het CGN-fragment in (1) hierboven blijkt dat zonneklaar. Wie het fragment beluistert, hoort dat *hun* hier niet beklemtoond wordt en zelfs enigszins gereduceerd. Daardoor valt het, denken wij, ook minder snel op als ‘fout’. Dat zou in overeenstemming zijn met Van Houts (2003) suggestie dat Nederlanders zich eerder ergeren aan een zin als in (3) hierboven dan aan (4), omdat het gebruik van *hun* in (4) minder opvalt. Zie ook het volgende voorbeeld uit het CGN, waarbij ‘t naar een ziekte verwijst. Ook in deze hoofdzin wordt *hun* niet beklemtoond en krijgt het een vrij algemene verwijzing:

- (5) mij is verteld dat 't over zou kunnen gaan maar in hoeverre dat konden *hun* nooit precies zeggen (CGN: fn007600)

Uit het CGN hebben we in totaal 59 bijzinnen en 10 vraagzinnen gehaald met *hun* als onderwerp. We hebben deze zinnen beluisterd en geconstateerd dat *hun* in bijzinnen en vraagzinnen vaker niet dan wel beklemtoond wordt. Daarnaast hebben we 148 hoofdzinnen gevonden met *hun* als onderwerp. In Tabel 2 is te zien dat *hun* in hoofdzinnen vaker vóór de persoonsvorm voorkomt dan erna (86 tegenover 62 keer), en dat *hun* iets vaker wel dan niet beklemtoond wordt (78 tegenover 70 keer). De interactie tussen de positie en beklemtoning van *hun* is echter niet significant: $X^2(1) < 1$, $p = .78$. Anders gezegd, *hun* wordt niet significant vaker beklemtoond in preverbale positie dan in postverbale positie.

<i>Hun</i> als onderwerp	preverbaal		postverbaal		totaal	
	n	(%)	n	(%)	n	(%)
beklemtoond	44	(51)	34	(55)	78	(53)
onbeklemtoond	42	(49)	28	(45)	70	(47)
totaal	86	(100)	62	(100)	148	(100)

Tabel 3. Positie en beklemtoning van *hun* als onderwerp in hoofdzinnen

Op basis van deze data uit het CGN kunnen we concluderen dat *hun* als onderwerp a) in zowel hoofd- als bijzinnen voorkomt, b) zowel pre- als postverbaal wordt gebruikt en c) al of niet beklemtoond kan worden. Gerlof Bouma (p.c.) suggereert op basis van “een blik in het CGN” dat *hun* zich qua vooropplaatsing ongeveer hetzelfde gedraagt als *zij* en *ze* (half om half), wat relatief weinig is voor een subject, maar vrij normaal voor een pronominaal subject (zie Bouma 2008). Maar, zegt Bouma (p.c.), als we ervan uitgaan dat de verhouding tussen *zij* en *ze* in het CGN correspondeert met het al dan niet beklemtonen ervan (*zij* wordt beklemtoond en *ze* niet), dan zou *zij/ze* in maximaal 8% van de gevallen beklemtoond worden (*zij* komt immers veel minder voor dan *ze*). Dit betekent dat *hun* relatief gezien wel degelijk vaker beklemtoond wordt dan *zij/ze*. We illustreren dit in de volgende tabel (met dank aan Gerlof Bouma, p.c.):

	+Klemtoon	-Klemtoon
<i>hun</i>	78	70
<i>zij/ze</i>	165	1815

Tabel 4. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon in het CGN (Bouma, p.c.) (Correctie van 10% toegepast vanwege niet-levende *ze*-subjecten, die niet beklemtoond kunnen worden. Nog altijd geldt dan dat minder dan 9% van *zij/ze* beklemtoond wordt.)

Met andere woorden, weliswaar komt *hun* ongeveer net zo vaak onbeklemtoond als beklemtoond voor, maar de kans dat *hun* gebruikt wordt is wel vele malen hoger wanneer

het subject beklemtoond wordt.

Desalniettemin betekent dit dat de tabel zoals we die hebben opgesteld aan de hand van de theorie van Van Hout niet klopt. We vervangen hem door de volgende tabel:

+Klemtoon	-Klemtoon
zij, hun	ze, hun

Tabel 2, versie 2. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Voor het gemak hebben we hier de andere ongereduceerde vormen, zoals *hullie*, weggelaten. Dit model suggereert dat *ze* en *zij* twee varianten zijn van dezelfde vorm, terwijl er voor *hun* maar één variant geschreven wordt. Hoewel *zij* de vorm is die beklemtoond kan worden en *ze* niet, is het toch niet zo dat *zij* per definitie klemtoon krijgt. De variant *zij* is namelijk vooral een vorm uit de geschreven taal, die echter veelvuldig gebruikt wordt in contexten waarin beklemtoning niet voor de hand ligt. Van de vorm *hun* daarentegen is maar één geschreven vorm en we hebben geen aparte schrijfwijze voor een onbeklemtoond, gereduceerd *hun*, ook al horen we dat wel. Hieronder een voorbeeld van het internet, dat volgens ons laat zien dat *zij* ook geschreven wordt als er geen sprake is van klemtoon:

- (6) Koude omslagen vernauwen de bloedvaten, verlangzamen de bloedsomloop en onttrekken de warmte; zij worden gebruikt om den bloedstoevoer te verminderen, bv bij beginnende ontsteking.²

In gesproken taal zou hier eerder *ze* dan *zij* gezegd worden, vermoeden wij. De klemtoon-tabel ziet er uiteindelijk dus als volgt uit:

+ Klemtoon	- Klemtoon
Zij, hun	zij, ze, hun

Tabel 2, definitieve versie. Persoonlijke voornaamwoorden en klemtoon

Het feit dat de gereduceerde vorm *ze* niet beklemtoond kan voorkomen, betekent dus niet dat de volle vormen *zij* en *hun* wel beklemtoond moeten worden. Met andere woorden, de mogelijkheid tot beklemtoning kan niet de verklaring zijn voor de populariteit van *hun* als onderwerp. Dat *zij* sowieso meer een geschreven dan een gesproken taalvorm is, maakt ons verhaal niet zwakker. Natuurlijk kan men tegenwerpen dat mensen dan maar *zij* moeten gaan zeggen in plaats van *hun*, maar dat doen ze nu eenmaal niet, zo blijkt, en taalverandering kan niet afgedwongen (noch tegengehouden) worden. Wij denken dat het onderscheid tussen *zij* en *ze* niet zo scherp is als op grond van het bestaan van twee vormen in de geschreven taal wel eens gedacht wordt.

2 <http://www.hetoudegesticht.com/2009/03/21/1911-hydrotherapie-deel-2/>, geraadpleegd op 22 januari 2010.

4. Strijdende factoren

Een andere mogelijke verklaring voor het succes van *hun* als onderwerp is, zoals Van der Horst (1988: 84) het omschrijft, “de hardnekkige overtuiging van sommige *hun*-zeggers dat *hun* sekse-neutraal is en daarom te verkiezen boven *zij*, wat exclusief vrouwelijk zou zijn.” Van Hout (2003) vertelt de anekdote dat zijn dochter van vijf, wier uitspraak *Hun zijn aan het spelen* hij trachtte te verbeteren in *Zij zijn aan het spelen*, hem als antwoord gaf: *Nee, want hun zijn jongens*. Het kan waar zijn dat naar analogie met het vrouwelijke persoonlijk voornaamwoord enkelvoud *zij* het meervoudig pronomen *zij* door sommige kinderen (in een bepaalde fase) gebruikt wordt om naar vrouwen te verwijzen of dat *hun* gebruikt wordt om naar mannen te verwijzen. Maar wij hebben in het CGN geen enkele aanwijzing gevonden voor dit verschijnsel. In een aselechte steekproef van 100 zinnen met *hun* als onderwerp en een aselechte steekproef van 100 zinnen met *zij* als onderwerp hebben we de referenten van de voornaamwoorden opgezocht; de frequenties zijn gegeven in Tabel 2. Deze aantallen laten zien dat *zij* en *hun* zelden exclusief naar mannen of vrouwen verwijzen. De keren dat de voornaamwoorden wel exclusief naar één van beide seksen verwijzen, verwijst *hun* juist vaker exclusief naar vrouwen en *zij* vaker exclusief naar mannen.

Verwijzing	<i>hun</i> (n=100)	<i>zij</i> (n=100)
Exclusief M	2	10
Exclusief V	10	4
M+V of algemeen	88	86

Tabel 5. Frequenties van sekseverwijzingen van *hun* en *zij* in 200 zinnen uit het CGN.

Van Hout (2006) benadert de vraag naar het succes van *hun* vanuit een iets andere invalshoek dan Van Hout (2003) en voorgangers. Hij maakt een onderscheid tussen het sprekersperspectief en het hoordersperspectief. Voor een spreker die liever lui dan moe is (ook wel het algemene principe van “Economie” genoemd), geldt: hoe minder vormen, hoe beter. Voor een toehoorder is het gunstig als elke te onderscheiden betekenis direct herleidbaar is uit een vorm, en dus geldt: Hoe meer vormen, hoe beter. Het voornaamwoord *hun* bestaat al als bezittelijk voornaamwoord en als object. Het voornaamwoord *zij* is weliswaar altijd subject, maar kan zowel naar enkelvoud als meervoud verwijzen. Dit zou volgens sommige taalkundigen verklaren waarom uiteindelijk gekozen wordt voor *hun*. Storms (1978: 239) stelt: “In het huidige Nederlands is het gebrek aan verschil tussen ‘zij werkte’ en ‘zij werkten’ aanleiding voor de ontwikkeling van ‘hun werkten’, dat ik persoonlijk aanvaardbaar vind, hoewel ik het zelf niet gebruik.” Ook volgens Van Hout (2006) kan het tweede probleem, de ambiguïteit van *zij*, worden opgelost door *zij* te vervangen door *hun*. Als dat inderdaad de ontwikkeling in taal weerspiegelt, dan zouden we moeten concluderen dat het onderscheid in grammaticale functie minder belangrijk is geworden.

Weerman (2002) constateert dat “met het gebruik van *hun* als subject recht wordt gedaan aan het feit dat het Nederlands al zo’n vijfhonderd jaar geen naamvallen meer heeft.” Hij wijst erop dat niet alleen nominale constituenten zoals *de hond* subject én object kunnen zijn, maar ook relatief nieuwe voornaamwoorden zoals *u* en *jullie*. Wel vraagt

Weerman zich af waarom nu juist de objectvorm *hun* is “overgebleven” en niet de subjectvorm *zij*, omdat subjectpronomina veel frequenter zijn dan objectpronomina en de nominatiefvorm ook de ongemarkeerde vorm is in het Nederlands (vergelijk *Hij een boek kopen?* met het Engelse *Him buy a book?*). Weerman (2002): “Wat dat betreft zou je verwachten dat in het Nederlands juist een subjectsvorm zou winnen.” Echter, Weermans kijk op de zaak suggereert wederom dat *hun* en *zij* inwisselbaar zijn en die suggestie willen wij in dit artikel ontkrachten. Wij denken dat *hun* een functie heeft die *zij* niet heeft en dat *hun* daarom zo succesvol is gebleken in het gebruik. Daarom gaan we er ook niet van uit dat *hun* het voornaamwoord *zij* binnen afzienbare tijd zal verdringen. De voornaamwoorden *zij* en *hun* zullen voorlopig naast elkaar blijven bestaan.

In navolging van Weerman (2002) menen wij dat een aparte onderwerpsvorm in het Nederlands inderdaad niet noodzakelijk is; er zijn voldoende andere factoren (zoals woordvolgorde en congruentie tussen subject en persoonsvorm) die tot de juiste interpretatie zullen leiden. Het Chinees is een van de vele talen waarin de persoonlijke voornaamwoorden het zonder naamval doen: de vorm *wo* kan bijvoorbeeld zowel *ik* of *mij* betekenen. Bovendien is naamval op persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands een laatste restje van een naamvallensysteem dat verder al vele jaren geleden verdwenen is, en zelfs binnen de persoonlijke voornaamwoorden maken de vormen *jullie*, *u*, *je* en *ze* al geen onderscheid meer tussen subject en object. Het moge duidelijk zijn: het Nederlands heeft zijn naamvallen niet meer nodig. Volgens ons is de huidige stand van zaken dus als volgt: het voornaamwoord *hun* kan gebruikt worden als subject in het Nederlands, maar het komt niet in de plaats van *zij* of *ze*. Dit wordt in Tabel 6 geïllustreerd:

	Subject	Object
Oude situatie	<i>zij</i> , <i>ze</i>	<i>hun</i> , <i>hen</i> , <i>ze</i>
Nieuwe situatie	<i>zij</i> , <i>ze</i> , <i>hun</i>	<i>hun</i> , <i>hen</i> , <i>ze</i>

Tabel 6. Het Nederlandse pronomina derde persoon meervoud

Volgens Van Hout (2006) zijn *zij* en *hun* met elkaar in competitie. Daarbij heeft *zij* als voordeel dat het ondubbelzinnig verwijst naar het subject van de zin, terwijl *hun* als voordeel heeft dat het ondubbelzinnig naar een meervoud verwijst. Wanneer een subject meervoudig is, dan is ook de persoonsvorm van de zin meervoudig. Weliswaar is dit in gesproken taal niet het geval bij regelmatige werkwoorden in de verleden tijd (het verschil tussen *zij werkte* en *zij werkten* is niet hoorbaar, zie Storms 1978), maar die ambiguïteit komt niet vaak voor, want in de tegenwoordige tijd (*zij werkt* tegenover *zij werken*), de voltooid tijd (*zij heeft gewerkt* tegenover *zij hebben gewerkt*) en bij onregelmatige werkwoorden in de verleden tijd (*zij sliep* tegenover *zij sliepen*) is het onderscheid wel hoorbaar. Dat betekent dat *zij/ze* met behulp van de persoonsvorm in de meeste gevallen goed herkenbaar is als meervoudig subject, net als *hun*. Verder staat het buiten kijf dat *hun* in de zin *Hun staan in de schuur* net zo ondubbelzinnig naar een subject verwijst als *zij* in de zin *Zij staan in de schuur*. We kunnen Van Houts (2006) benadering vatten in termen van een competitie tussen twee condities (*constraints* in de zin van optimaliteitstheorie, OT, in taal, zie Smolensky en Legendre 2006).

Cruciaal in deze OT-benadering is dat we geen een-op-een-relatie hebben tussen woorden en betekenissen. Verschillende betekenisaspecten (bijvoorbeeld derde persoon, meervoud, levend, subject, context, contrast) zoeken naar een optimale expressie. De ene keer kan de uitkomst *ze* zijn, de andere keer *hun* of *zij*. Het is dus niet zo dat een en dezelfde vorm altijd (d.w.z. in elke context voor een gegeven input) optimaal wordt (zie Hogeweg 2009). Ook kunnen OT-condities ('constraints') van uiteenlopende aard het optimalisatieproces beïnvloeden. Dat betekent dat taalinterne (grammaticale) factoren direct de strijd kunnen aanbinden met taalexterne (sociologische) factoren en dat is precies wat we nodig hebben om de competitie tussen de grammaticale of betekenisaspecten die pleiten voor het gebruik van *hun* als onderwerp en het bestaan van een sterke taalnorm die pleit tegen het gebruik van *hun* als onderwerp, in kaart te brengen.

Hoewel het voornaamwoord (de vorm) *zij* het voordeel heeft dat het altijd een subject is, geldt dit niet voor *ze*. Dit zou betekenen dat *ze* geen enkele kans maakt in de competitie, wat ongewenst is, aangezien *ze* verreweg de meest frequente winnende vorm is van de drie varianten, *zij*, *ze* en *hun*. Om dit te kunnen verklaren, laten we ECONOMIE even zwaar meetellen als de constraints MARKEER PL, die het uitdrukken van meervoud vereist en MARKEER FUNCTIE, die het uitdrukken van de grammaticale functie van subject vereist. De sociale norm die zegt dat we *hun* als vorm voor een subject dienen te vermijden, rangschikken we het hoogste. Maar merk op dat deze constraint alleen het hoogst gerangschikt is voor sprekers van het Nederlands die zich aan deze norm houden. De anderen hebben deze extra constraint niet. Voor het gemak illustreren we een en ander met behulp van een OT-tableau:

3PL subject	NORM	MARKEER PL	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE
☞ <i>ze</i>		*	*	
☞ <i>zij</i>		*		*
<i>hun</i>	*		*	*

OT-tableau 1

Zoals gebruikelijk in een OT-tableau, staat de input van het optimalisatieproces in de cel linksboven. De input is hier de betekenis 'derde persoon meervoudig subject'. De outputkandidaten staan in de linkerkolom. In dit geval is de input dus een betekenis en zijn de outputkandidaten potentiële vormen voor het uitdrukken van deze betekenis. De outputkandidaten zijn in competitie en een kandidaat die voldoet aan een sterkere constraint wint van een kandidaat die deze constraint schendt (ook al voldoet hij mogelijksterwijs aan meer (zwakkere) constraints dan de winnaar). Een schending van een constraint door een kandidaat wordt genoteerd met een sterretje in de betreffende cel en de optimale en daarmee winnende outputkandidaat (of outputkandidaten) wordt (worden) aangewezen door een vingertje in het tableau. De constraints die van toepassing zijn, staan van links naar rechts geordend op basis van hun sterkte (de constraint helemaal links is het sterkste, etc.). Merk echter op dat een gestippelde lijn tussen twee constraints betekent dat de constraints niet geordend zijn ten opzichte van elkaar. Die constraints zijn dus even sterk en een schending van de ene is even erg als een schending van de andere.

Zoals te zien is in Tableau 1 zal *hun* voor sprekers die zich bewust zijn van de heersende taalnorm en zich daaraan wensen te houden nooit de optimale vorm voor het subject worden. De keuze tussen *zij* en *ze* wordt voor die groep bepaald door het conflict tussen ECONOMIE enerzijds en MARKEER FUNCTIE anderzijds. Omdat de twee constraints in deze analyse van gelijke sterkte zijn, kunnen we niet verklaren waarom *ze* veel vaker voorkomt dan *zij*. We kunnen hiermee alleen verklaren dat *ze* allebei voorkomen (omdat *ze* allebei de competitie kunnen winnen). In gesproken taal zal ECONOMIE wellicht meer van belang zijn dan in geschreven taal, maar als een spreker bijvoorbeeld contrast wil uitdrukken, zal het beklemtoonbare *zij* gebruikt moeten worden. Deze (extra) overwegingen zijn echter niet zichtbaar in bovenstaand tableau.

Wat nu als mensen zich niet aan de taalnorm die *hun* als subject verbiedt, houden? Zoals Krusinga (1939: 176) immers al opmerkt: “En dan zijn er mensen die zeggen: *Hun waren der ook, mevrouw*; dat zijn licht geen heren en dames met handschoenen, maar dat *ze* Ndl. spreken, zal men toch wel willen toegeven.” In dat geval ziet het tableau er als volgt uit:

3PL subject	MARKEER PL	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE
☞ <i>ze</i>	*	*	
☞ <i>zij</i>	*		*
☞ <i>hun</i>		*	*

OT-Tableau 2

In Tableau 2 is de competitie tussen *ze*, *zij* en *hun* te zien. Alle drie de kandidaten winnen op één aspect. Als er inderdaad sprake zou zijn van *vervanging* van *zij* door *hun* op den duur, zoals in eerdere literatuur gesuggereerd, dan zou dat betekenen dat de constraint die het markeren van de subjectfunctie vereist, degradeert. Krusinga (1939: 176) zegt over een zin als *Hun waren der ook, mevrouw* ook nog het volgende: “Hier hebben we zeker de nominatief *hun* in soortgelijke dienst (als subjezt) als de nominatief *zij*: ik kan niet inzien dat met de gelijke term voor ongelijke woorden met dezelfde of althans schijnbaar dezelfde betekenis (*hun* en *zij*) wetenschappelijk veel gewonnen is.” Als de constraint MARKEER FUNCTIE minder belangrijk zou zijn geworden, dan zou *zij* niet meer kunnen winnen, want dan zou deze vorm altijd verliezen van *hun* en *ze*. Dit blijkt echter niet het geval. De vorm *zij* wordt algemeen geaccepteerd en ook gebruikt door mensen die (ook) *hun* als subject gebruiken. Dit betekent dat MARKEER FUNCTIE in de standaardtaal nog steeds een even grote rol speelt als de andere twee constraints.

In de twee tot nu toe bekeken tableaux zijn de drie kandidaten mogelijke outputvormen voor een en dezelfde betekenis, een derde persoon meervoudig subject. Maar zijn *hun* en *zij* inderdaad woorden met dezelfde betekenis? Kan het ene altijd door het andere vervangen worden en andersom? Wij hebben in dit artikel al betoogd dat dit niet het geval is. Het voornaamwoord *hun* als subject kan wel altijd door *zij* of *ze* vervangen worden. Van de zin *Hun staan in de schuur* kunnen we zonder verder nadenken *Zij staan in de schuur* maken. Maar *zij* kan niet op dezelfde manier altijd vervangen worden door *hun*. Een zin als *Zij*

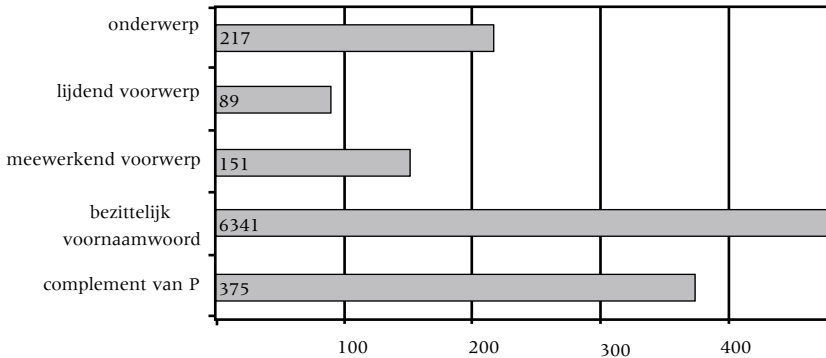
staan in de schuur kan wel vervangen worden door *Hun staan in de schuur* als *zij* verwijst naar een paar mensen, maar niet als *zij* verwijst naar een paar fietsen. De intuïties van taalgebruikers zijn hier verrassend uniform, ook van degenen die zelf nooit en te nimmer *hun* als onderwerp gebruiken: *hun* verwijst per se niet naar dingen, maar naar mensen (of meer in het algemeen, levende wezens). Neem als voorbeeld de zin *Hun hangen aan de kapstok*: wij zijn ervan overtuigd dat u als lezer ook begrijpt dat er hier naar mensen verwezen wordt, ondanks het feit dat u zelf geen *hun* als subject gebruikt, en in weerwil van het feit dat de linguïstische context eerder een verwijzing naar niet-levende zaken, zoals jassen, oproept. Onze hypothese is dat het succes van *hun* aan deze speciale functie te danken is. Met *hun* heeft het Nederlands een persoonlijk voornaamwoord waarmee meteen duidelijk is dat het over mensen gaat. Het persoonlijk voornaamwoord *hun* verwijst exclusief naar levende wezens. Daarom is het volgens ons niet zo dat *hun* op weg is *zij/ze* te verdringen als subjectvorm voor een meervoudige referent, want dat zou niet goed te verklaren zijn. Als beide vormen precies hetzelfde kunnen betekenen, waarom wint de ene vorm dan terrein ten opzichte van de ander? Echter, juist omdat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij* en *ze*, is het gebruik ervan effectief en functioneel: los van de precieze linguïstische en niet-linguïstische context, is het direct duidelijk dat we het over mensen hebben wanneer we het over ‘hun’ hebben.³

5 Leve *hun*!

Om te kijken of het klopt dat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij/ze* omdat het altijd naar levende wezens verwijst, hebben we een corpusonderzoek uitgevoerd. We hebben hiervoor materiaal gebruikt uit het Corpus Gesproken Nederlands, een verzameling van ongeveer 1000 uur verschillende soorten spraak (waaronder telefoongesprekken, interviews, debatten en radioprogramma’s) uit Nederland en Vlaanderen, wat neerkomt op zo’n 9 miljoen woorden. Deze spraak is orthografisch getranscribeerd, gelemmatiseerd en voorzien van woordsoortinformatie.⁴

Allereerst hebben we alle voorkomens van *hun* (als persoonlijk en bezittelijk voornaamwoord) uit het CGN gehaald. Omdat *hun* als onderwerp niet altijd als zodanig (dat wil zeggen als nominatief) geannoteerd is in het CGN, hebben we de automatische zoekopdracht vrij breed gehouden en in eerste instantie gezocht op *hun* als persoonlijk voornaamwoord. Dit leverde 832 voorkomens van het persoonlijk voornaamwoord *hun* op, die we vervolgens handmatig hebben ingedeeld naar grammaticale functie (Figuur 1).

- 3 Ook Houët (2006) merkt op dat *hun* een specifiekere betekenis heeft dan *zij/ze*. Zij stelt dat *hun* altijd naar een bepaalde groep mensen verwijst die voor zowel hoorder als spreker bekend is, terwijl *zij* en *ze* worden gebruikt voor onbepaalde referenten. Hoewel een generiek gebruikt *ze* als in *Ze willen het collegegeld verhogen* inderdaad niet vervangen kan worden door *hun* (maar ook niet door *zij*) laten voorbeelden als in (1) en (5) volgens ons zien dat referenten van *hun* niet echt bepaald hoeven te zijn.
- 4 Voor meer informatie over het corpus, zie <http://lands.let.ru.nl/cgn/>.

Figuur 1. Frequenties van *hun* in verschillende functies

Figuur 1 laat zien dat *hun* op vijf verschillende manieren gebruikt wordt in het Nederlands. *Hun* komt voornamelijk voor als bezittelijk voornaamwoord (*hun fiets*) of als complement van een prepositie (*door hun, bij hun, aan hun, tegen hun*); daarnaast kan *hun* de rol van onderwerp, lijdend voorwerp en meewerkend voorwerp vervullen. De grammaticale functie van *hun* in de zin varieert dus nogal, maar in al zijn hoedanigheden verwijst *hun* naar derde persoon meervoud. In de andere functies wordt *hun* zowel in Nederland als in Vlaanderen gebruikt, maar *hun* als onderwerp komt slechts één keer voor in het Vlaamse gedeelte van de data, in een verslag van de voetbalwedstrijd Denemarken – Nederland (CGN: fv600761). Hoewel Vlaamse sprekers van het Nederlands zich over het algemeen weinig kunnen voorstellen bij het gebruik van *hun* als subject, merkt Herman Callens op 27 februari 2010 op de website van de Taalprof (taalprof.web-log.nl) op dat in sommige dialecten uit de provincie Antwerpen *zun* voorkomt als subject, zoals in de zin *Zun wète wer van niks*, en dat dit *zun* net als *hun* ook alleen naar personen kan verwijzen. In het online Antwerps woordenboek staat *zun* inderdaad vermeld als vorm voor een derde persoon meervoudig subject (<http://www.antwerps.be/woord/689>) en in Coussé en De Vogelaer (2006) lezen we: “In België wordt ‘hun’ (vooralsnog?) niet gebruikt als subject, maar wel het verwante pronomen ‘zun’. (...) De verspreiding van ‘zun’ wijst er opnieuw op dat de regio Antwerpen een belangrijke ‘ontvanger’ is van innovaties uit Nederland: ‘zun’ komt in het SAND-materiaal alleen voor in de steden Antwerpen en Lier.” Merk op dat als het waar is dat het Antwerpse *zun* net als *hun* ook alleen naar personen verwijst, zoals Callens suggereert, *zun* de optimale kruising lijkt te zijn van *hun* en *zij*, omdat het ook alleen voor een subject gebruikt kan worden, net als *zij*. Het Antwerpse *zun* lijkt daarmee een persoonlijk voornaamwoord dat de voordelen van *hun* en *zij* als subject in zich verenigt.

Vervolgens hebben we van al deze voorkomens van *hun*⁵ in het CGN de referent opgezocht en daarvan hebben we de levendheid, of *animacy*, bepaald. De grens tussen levend en niet-levend is niet categorisch (zie bijv. Yamamoto 1999), maar voor het doel van dit onderzoek hebben we gekozen voor een tweedeling in levendheid (*levend* tegenover *niet*

5 Binnen de categorie *hun* als bezittelijk voornaamwoord hebben we ons beperkt tot een aselechte steekproef van 1000 zinnen.

levend), waarbij we de classificatie van Zaenen et al. (2004) als uitgangspunt hebben genomen. Onder de categorie *levend* vallen menselijke referenten, zoals in (7), niet-menselijke levende wezens als in (8) en referenten die metonymisch naar mensen verwijzen zoals organisaties (*Philips heeft een nieuwe gloeilamp ontwikkeld*) en locaties (*Amsterdam heeft de jaarwisseling uitbundig gevierd*), als in (9). Entiteiten die taalkundig gezien als niet-levend worden behandeld, zoals stenen en fietsen, maar ook bomen en planten, hebben we geclassificeerd als *niet levend*; een voorbeeld is gegeven in (10).

- (7) wat dragen *hun* aan *hun* voeten? (CGN: fn000858)
[*hun* verwijst naar *de meisjes* in het kinderlied 'Schuitje varen theetje drinken']⁶
- (8) want 't was kennelijk net uhm broed-uh-seizoen ook voor *hun*
(CGN: fn000263)
[*hun* verwijst naar papegaaiduikers]
- (9) ja mis ja ik weet niet wat *hun* onder bidden verstaan (CGN: fn000750)
[met *hun* wordt de KRO bedoeld]
- (10) de auto's die voor hem rijden lijken hem ver weg met *hun* rode lampen
(CGN: fv800947)
[*hun* verwijst naar de auto's]

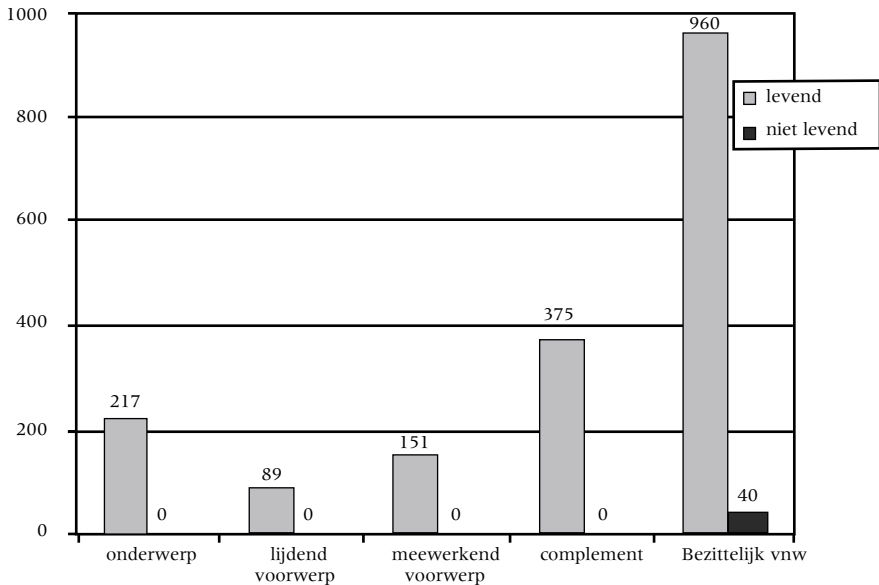
De door ons gebruikte classificatie is in overeenstemming met de indeling in *animacy* zoals die vaak gehanteerd wordt in de literatuur. Het is bekend dat talen kunnen verschillen in waar ze voor een bepaald taalkundig verschijnsel de grens leggen tussen levend en niet-levend. Comrie (1989) haalt een Slavische naamsvorm aan die eerst alleen werd gebruikt voor volwassen, vrije, gezonde mannen en die pas later voor alle mensen (inclusief vrouwen, slaven, kinderen en gehandicapten) gebruikt werd. Natuurlijk zijn biologisch gezien planten ook levende wezens en zijn mensen en katten niet meer levend dan vissen, maar in de perceptie van mensen zijn sommige levende wezens meer aan ons verwant dan andere en dat komt vaak tot uitdrukking in het taalgebruik. Kuno en Kaburaki (1977) spreken dan ook liever van *humanness* 'menschelijkheid' in plaats van *animacy* en leiden deze af van de mate van empathie van de spreker, waar *empathie* staat voor het zich kunnen identificeren met de referent.

Waar de grens tussen levend en niet-levend wordt getrokken is dus taal- en constructie-afhankelijk (zie ook Van Bergen en De Swart 2008). Iemand stuurde ons per e-mail een hele serie op het internet gevonden voorbeelden waarin *hun* als subject naar dieren verwijst en zelfs één voorbeeld waarin *hun* verwijst naar wietplantjes (*hun staan nu al 24 uur zonder water*).⁷ Op een speciaal forum over de verzorging van wietplanten is de empathie voor deze dorstige plantjes blijkbaar zo groot dat ernaar verwezen kan worden met *hun*, net zoals we *hun* ook verwijzend naar huisdieren op het internet tegenkomen. In verreweg de meeste gevallen verwijst *hun* echter naar mensen.

Hieronder de resultaten van onze tellingen in het CGN.

6 Het antwoord op de vraag (*klompen*) volgt later in het gesprek. Echter, *de meisjes* komt helemaal niet voor in de tekst van het lied 'Schuitje varen theetje drinken' (maar wel in 'Twee emmertjes water halen').

7 <http://www.wietzaden.nl/forum/viewtopic.php?p=3759&sid=c8c5e2eced6394d088d42ac97697e3e1>

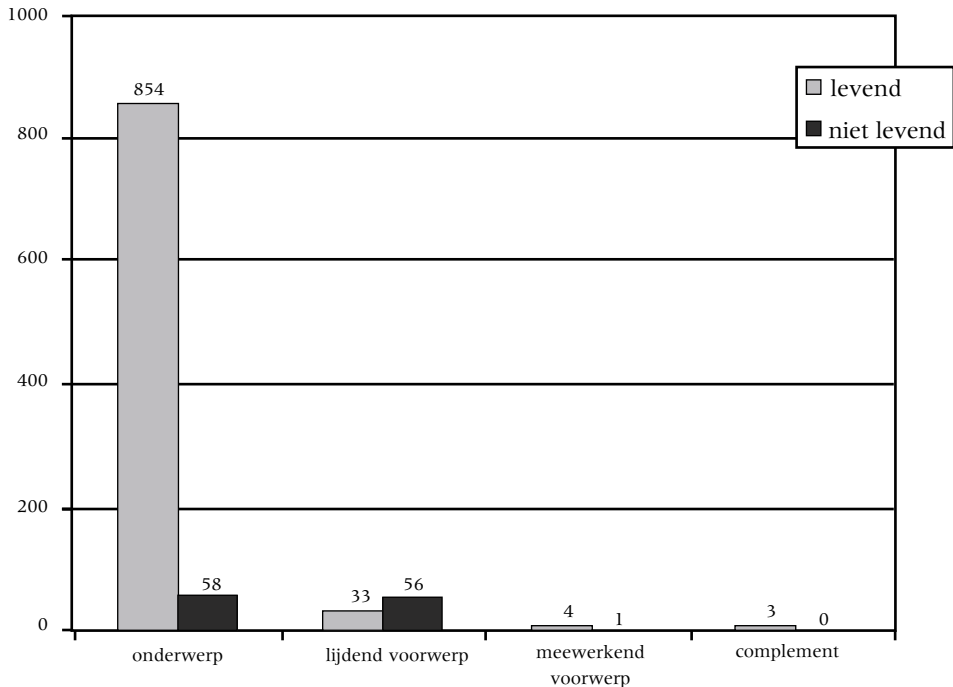
Figuur 2. Levendheid van referenten van hun per grammaticale functie

Aan het ontbreken van vier van de vijf zwarte balken in deze grafiek is te zien dat *hun* als onderwerp, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp en als complement van een voorzetsel *uitsluitend* naar levende entiteiten verwijst. Alleen als bezittelijk voornaamwoord kan *hun* ook naar niet-levende wezens verwijzen, zoals in voorbeeld (10) hierboven.

Dat *hun* als bezittelijk voornaamwoord ook niet-levende referenten kan hebben is te verklaren met het feit dat er in dit geval geen alternatieve vorm bestaat. Als persoonlijk voornaamwoord is *hun* direct in competitie met *zij/ze* voor het verwijzen naar een derde persoon meervoudig subject. Als bezittelijk voornaamwoord is *hun* niet in competitie met een ander bezittelijk voornaamwoord dat gebruikt zou kunnen worden voor zaken, eenvoudigweg omdat zo'n alternatief bezittelijk voornaamwoord niet bestaat. Wel zouden we *met hun rode lampen* in de zin hierboven kunnen vervangen door een compleet andere constructie zonder bezittelijk voornaamwoord, zoals *met de rode lampen (ervan)*, maar dan is er dus geen competitie tussen twee bezittelijke voornaamwoorden, zoals wel het geval is bij het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden *hun* en *zij/ze* voor de verwijzing naar een meervoudig derde persoon subject. Omdat wij een verklaring hebben gezocht voor het succes van het persoonlijk voornaamwoord *hun* in de functie van subject, is het voor onze analyse geen probleem dat *hun* als bezittelijk voornaamwoord in 4% van de gevallen naar niet-levende zaken verwijst.

Vervolgens hebben we de distributie van *hun* vergeleken met het gebruik van *ze*. Zoals al eerder opgemerkt wordt *ze* veel vaker gebruikt dan *hun*, ondanks het feit dat *ze* geen bezittelijk voornaamwoord kan zijn, alleen een persoonlijk voornaamwoord. Het Corpus

Gesproken Nederlands telt meer dan 68.000 voorkomens van *ze*⁸ tegenover iets meer dan 7000 voorkomens van *hun*. Ter vergelijking hebben we in een willekeurige steekproef van 1000 zinnen de levendheid van de referenten van *ze* bepaald (Figuur 3).⁹

Figuur 3. Animacy van referenten van *ze* per grammaticale functie

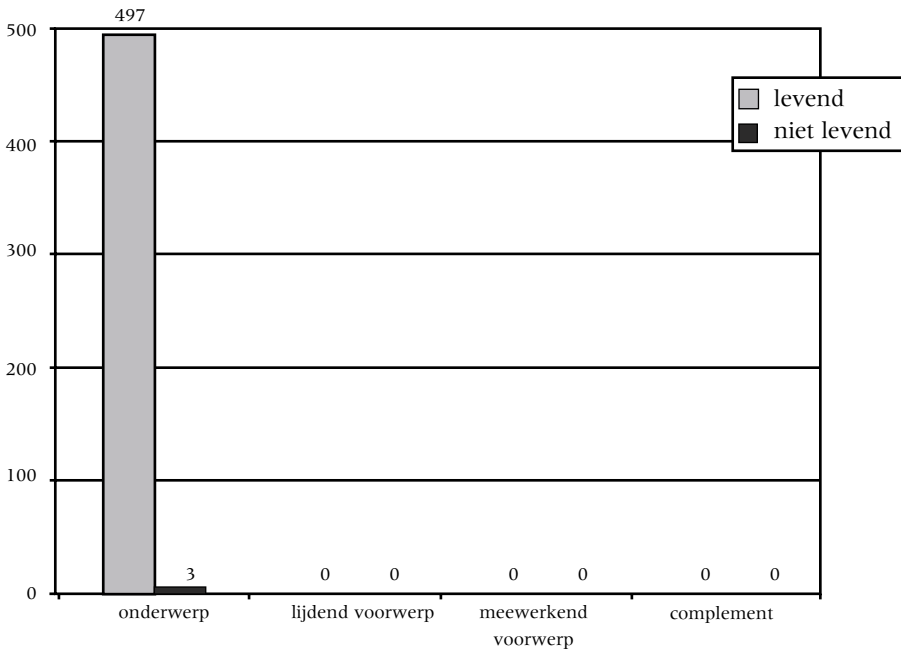
Allereerst valt op dat de spreiding van *ze* over de verschillende functies beperkter is dan de distributie van *hun*: *ze* wordt hoofdzakelijk gebruikt als onderwerp. Waar *hun* in deze vier functies zonder uitzondering naar levende entiteiten verwijst, laat Figuur 3 zien dat *ze* zowel levende als niet-levende referenten kan hebben. Als lijdend voorwerp heeft *ze* in deze deelverzameling zelfs vaker niet-levende dan levende referenten. Dit is op zich niet verrassend, omdat subjecten meestal naar levende wezens verwijzen en direct objecten meestal niet (Comrie 1989, Dahl en Fraurud 1996, Van Tiel en Lamers 2007). Wat natuurlijk wel verrassend is, is dat *hun* ook als direct object altijd naar levende wezens verwijst. Hier zien we een duidelijk verschil tussen *hun* en *ze*: *ze* als direct object verwijst vaker naar dingen dan naar mensen, maar *hun* verwijst altijd naar mensen. Met andere woorden, *hun* bevat informatie die *ze* niet heeft, namelijk dat de referent ervan levend is.

- 8 Anders dan *hun* kan *ze* ook naar de derde persoon enkelvoud verwijzen, wat natuurlijk bijdraagt aan het grote frequentieverschil.
- 9 In deze steekproef zijn alleen zinnen meegenomen waarin *ze* verwijst naar de derde persoon meervoud, niet naar enkelvoud.

Nu moeten we ook nog de vorm *zij* nader bekijken. Van *zij* wordt namelijk beweerd dat het net als *hun* uitsluitend naar mensen verwijst. In de Elektronische ANS wordt bijvoorbeeld opgemerkt dat de gereduceerde vorm *ze* verplicht is als naar niet-personen verwezen wordt. Over boeken kun je wel zeggen *Ze staan hier al een hele tijd*, maar *Zij staan hier al een hele tijd* is in dat geval uitgesloten (volgens de Elektronische ANS <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/05/02/07/body.html>). Als dat zo is, dan zou *zij* een alternatieve vorm voor *hun* zijn met dezelfde betekeniscomponent, dat wil zeggen exclusief verwijzend naar levende wezens. In de eerste paragraaf van dit artikel hebben we al een voorbeeldzin besproken waarin *zij* naar persoonlijke voornaamwoorden kan verwijzen, namelijk de zin *Hoe goed zijn zij in het uitdrukken van een derde persoon meervoudig subject?*

Maar als we een willekeurige steekproef van 500 zinnen uit het CGN bekijken (Figuur 4) blijkt dat *zij* vrijwel uitsluitend levende referenten heeft: slechts in 3 (maar dan toch 3) gevallen verwijst *zij* niet naar levende wezens.¹⁰ Een voorbeeld waarbij *zij* in het CGN naar dingen verwijst, is het volgende:

- (11) meestal bevatten zij een combinatie van gemengde kruiden in poeder stukjes of fijngemalen gedroogde groenten gistextract plantaardig vet plantaardig eiwit zout het gehalte aan zout kan zeer uiteenlopend zijn (CGN: fv800124)
 [zij verwijst naar verschillende vormen van groentebouillon]

Figuur 4. Animacy van referenten van *zij* per grammaticale functie

¹⁰ Deze steekproef bevat alleen zinnen waarin *zij* is gebruikt in de derde persoon meervoud.

Hoewel *zij* niet uitsluitend verwijst naar levende wezens, hebben we hier toch een probleem, want *zij* lijkt vrijwel hetzelfde voordeel als *hun* te hebben. De situatie is echter niet zo eenduidig als *ze* lijkt. *Zij* kan namelijk gezien worden als de ongereduceerde vorm van *ze*, maar de grens tussen *ze* en *zij* is in gesproken taal niet zo gemakkelijk te trekken. Ter illustratie: in het gedeelte van het CGN dat bestaat uit voorgelezen boeken zijn we meerdere zinnen tegengekomen waarin de ongereduceerde vorm *zij* die in het boek stond, als gereduceerde vorm *ze* werd uitgesproken. Als in het CGN alleen beklemtoonde vormen van *zij* als *zij* zijn getranscribeerd, dan is het geen wonder dat *zij* ook (hoofdzakelijk) naar levende wezens verwijst. Immers, in een zin als *HIJ hangt aan de kapstok*, waarbij hoofdletters gelezen moeten worden als beklemtoond, kan *hij* ook niet naar ‘de jas’ verwijzen, terwijl dat wel kan als *hij* onbeklemtoond blijft. Kruisinga (1939: 174) merkt ook al op: “enkelvoudig *zij* en *hij* met sterke klem zijn uitsluitend persoonlijk (d.i. van ‘n mens, zelden van ‘n ander levend wezen), overeenkomstig hun naam; maar zonder sterke klem gebruiken we *ze* ook wel van niet-personen”. Niet alleen voor een subject, ook voor een object geldt dat een pronomen, indien beklemtoond, uitsluitend naar personen verwijst, ook als het anderszins naar een ding zou kunnen verwijzen. In de zin *Ik heb HEM al gezien* (met klemtoon op *hem*) kan *hem* niet naar een film verwijzen, terwijl dat in *Ik heb hem al gezien* (met onbeklemtoond ‘*m*’) geen enkel probleem is (Cardinaletti 1999). Als we *zij* niet beklemtonen, dan kan het wel degelijk, net als *hij*, naar bijvoorbeeld jassen verwijzen, zoals in de zin *De jassen zijn net terug van de stomerij en zij hangen nu aan de kapstok*. Deze laatste zin klinkt in gesproken taal niet helemaal natuurlijk door het ietwat formeel aandoende *zij*. Taalgebruikers zouden in deze zin liever *ze* zeggen, maar *zij* kan wel. Hoewel *zij* hier dus niet helemaal natuurlijk klinkt, kan *zij* op deze plaats wel verwijzen naar de jassen, in tegenstelling tot *hun*. Immers, als we hier *zij* door *hun* vervangen, dan klopt de zin niet meer. De zin *De jassen zijn net terug van de stomerij en hun hangen nu aan de kapstok* wordt geïnterpreteerd als ‘de jassen zijn net terug van de stomerij en die mensen hangen nu aan de kapstok’ of iets dergelijks. Deze lezing van de zin wordt uitgelokt door het gebruik van *hun*.

Maar het feit dat *zij* in het CGN, al of niet beklemtoond, vrijwel alleen verwijst naar levende wezens maakt *zij* nog niet een goed alternatief voor *hun*. Iedereen kan natuurlijk wel vinden dat sprekers maar gewoon *zij* moeten zeggen als het over mensen gaat, maar het punt is dat *zij* dat nu eenmaal niet doet. In het CGN-fragment in (1) hierboven verbetert de spreker de zin *Misschien zeggen hun...* niet in *Misschien zeggen zij*, maar in *Misschien zeggen ze...*. Sprekers die *hun* als onderwerp willen vermijden, kiezen als alternatief voor *hun* in de meeste gevallen niet voor *zij* maar voor *ze*, en *ze* kan niet alleen naar mensen, maar ook naar dingen verwijzen. Merk op dat wij nergens beweren dat *hun* alleen gebruikt wordt als er sprake is van potentiële ambiguïteit (in de levendheid van de referent), want dan zou *hun* vrijwel nooit voorkomen. Wel zeggen wij dat als een spreker *hun* als subject gebruikt, dat altijd naar personen verwijst, en dat geldt niet voor *zij/ze*. De input (betekenis) ‘levende referent’ beïnvloedt dus niet de keuze van *hun* of *zij* tegenover *ze*, maar van *hun* tegenover *zij* of *ze*.

In geschreven taal is het onderscheid in vorm tussen *zij* en *ze* een stuk duidelijker. Om te weten of *zij* naar zaken kan verwijzen, hebben we daarom op het web gezocht op voorkomens van *ze*, *zij* en *hun* als onderwerp in de passieve zinsconstructie “... worden

gebruikt om...".¹¹ In deze constructie ligt een lezing met een niet-levend onderwerp meer voor de hand dan een lezing waarbij het subject naar personen verwijst. Als het waar is dat *zij* net zomin als *hun* naar dingen kan verwijzen, dan zouden we verwachten dat het voornaamwoord *zij* niet vaak voorkomt in deze constructie en als het voorkomt, dat het dan naar mensen verwijst. Deze voorspelling komt echter niet uit, integendeel.

Onderwerp	zij	ze	hun
n zoekresultaten	168.000	156.000	0
Animacy van de referent (1e 100 hits)			
levend	6	5	0
niet-levend	93	94	0
ruis	1	1	0

Tabel 7. Referenten van *zij*, *ze* en *hun* in de passieve constructie "*zij/ze/hun* worden gebruikt om ..."

De resultaten gepresenteerd in Tabel 7 hierboven zijn niet mis te verstaan. Niet alleen vinden we ruim honderdvijftigduizend hits tegenover geen enkele hit voor *zij* versus *hun*, maar bovendien blijkt dat meer dan 90% van de *zij*-voorkomens in deze constructie inderdaad naar zaken verwijst en niet naar personen (wat dus meteen ook verklaart waarom *hun* in deze specifieke constructie niet voorkomt). De constructie *zij* worden gebruikt om... wordt 168.000 keer aangetroffen, *ze* worden gebruikt om... 156.000 keer, maar voor *hun* worden gebruikt om... krijgen we geen enkele hit. Van de eerste honderd keer verwijst *zij* 93 keer naar dingen, *ze* 94 keer. In deze constructie, waarmee we een niet-levend subject probeerden uit te lokken, verwijst *zij* (net als *ze* in diezelfde constructie) inderdaad vrijwel uitsluitend naar niet-levende zaken. Op basis hiervan concluderen wij dat het persoonlijk voornaamwoord *zij* (net als *ze*), in tegenstelling tot zijn tegenhanger *hun*, naar dingen kan verwijzen. Twee voorbeeldzinnen waarin *zij* verwijst naar zaken:

- (12) De *zemelenbaden* worden bereid door 0.5 tot 2.5 kg zemelen af te koken en het afkooksel in het badwater te doen. **Zij** worden gebruikt om hard, kalkhoudend water zacht voor de huid te maken.¹²
- (13) De werkwoorden in rood noemt men *hulpwerkwoorden*. **Zij** worden gebruikt om de zelfstandige werkwoorden te helpen vervoegen.¹³

Uit deze data blijkt dat *zij* dus prima gebruikt kan worden om naar niet-levende onderwerpen te verwijzen, in tegenstelling tot *hun*, dat helemaal niet voorkomt in deze zinsconstructie.

¹¹ De frequenties van *zij* en *ze* in deze constructie zijn de resultaten van een zoekopdracht uitgevoerd via Google op 15 juni 2010. Dezelfde zoekopdracht hebben we ook uitgevoerd op 22 januari 2010. '*Hun* worden gebruikt om ...' leverde toen nog geen enkele, maar op 15 juni 2010 4 hits op. Daarvan zijn echter twee gevallen waarin *hun* niet het subject van de zin is, en twee verwijzingen naar een eerdere versie van dit artikel.

¹² <http://www.hetoudegesticht.com/2009/03/21/1911-hydrotherapie-deel-2/>

¹³ <http://www.a-claesen.be/paginas/Hoofd/nederlands/NedOntledingWrd.htm>

Een mogelijke tegenwerping zou nog kunnen zijn dat *hun* als subject helemaal niet in geschreven taal voorkomt. Om dat uit te sluiten hebben we ter controle gezocht naar *hun* als onderwerp van de actieve zin *hun gebruikten...*, waarbij we uiteraard verwachten dat *hun* naar mensen zal verwijzen en daarom kan voorkomen. De resultaten staan in Tabel 8.

Onderwerp	<i>zij</i>	<i>ze</i>	<i>hun</i>
n zoekresultaten	32.000	82.700	86 ¹⁴
Animacy van de referent (1 ^e 100 hits)			
levend	100	100	56
niet-levend	0	0	0
ruis	0	0	30

Tabel 8. Referenten van *zij*, *ze* en *hun* als onderwerp van de actieve constructie "... gebruikten..."

Al komt *hun* in deze constructie niet zo vaak voor in geschreven taal, in alle gevallen dat het als onderwerp wordt gebruikt heeft *hun* enkel en alleen levende referenten, net als de eerste 100 hits van *zij* en *ze* in deze constructie. In de 30 zinnen in de 'ruis'-categorie heeft *hun* andere functies, waaronder lijdend voorwerp (bijvoorbeeld *onze imperialistische leiders die hun gebruikten als slaven*¹⁵) en complement van een voorzetsel (zoals in *mensen die de geestelijke wet tegen hun gebruikten*¹⁶). Ook in al deze gevallen verwijst *hun* uitsluitend naar mensen. Het grote voordeel van *hun* is dus, zoals al vermeld, dat het uitsluitend verwijst naar levende wezens.

6 Overlevingsdrang?

Het gebruik van een apart voornaamwoord voor levende wezens is minder vreemd dan het op het eerste gezicht misschien lijkt. Pronominale systemen in de talen van de wereld maken onder andere onderscheidingen in persoon, getal, geslacht, beleefdheid, en grammaticale functie. Maar ook 'animacy' (levendheid) komt voor als onderscheidend kenmerk. In het Biak bijvoorbeeld, een van de talen van de provincie Papoea in Oost-Indonesië, verwijst het vrije voornaamwoord *si* naar levende wezens (mensen, dieren) en het vrije voornaamwoord *na* naar niet-levende zaken (bomen, dingen) (Van den Heuvel 2006). Opmerkelijk is dat, net als in het Nederlands, dit kenmerk in voornaamwoorden in

14 De frequenties van *zij* en *ze* in deze constructie zijn gebaseerd op de resultaten van een zoekopdracht via Google op 15 juni 2010. Voor de frequentie van *hun* in deze constructie houden we ons wederom aan het zoekresultaat op 22 januari 2010 (zie voetnoot 11), omdat sindsdien de frequentie van *hun gebruikten* is toegenomen door verwijzingen naar de eerste versie van dit artikel.

15 <http://forum.politics.be/showthread.php?t=1249206&page=4> (geraadpleegd op 22 januari 2010)

16 http://forum.gkv.nl/forum/list_messages/8074/1 (geraadpleegd op 22 januari 2010)

het Biak alleen een rol speelt in het meervoud, niet in het enkelvoud. In het Nederlands bestaan in het enkelvoud drie verschillende voornaamwoorden voor de derde persoon (*hij, zij, het*), waarmee op het eerste gezicht het verschil tussen levend en niet-levend al gemaakt wordt, omdat *hij* en *zij* naar mannelijk en vrouwelijk (dus levend) verwijzen en *het* naar niet-levend. Maar in het enkelvoud is het verschil toch minder eenduidig. Het voornaamwoord *hij* kan wel degelijk gebruikt worden om naar een jas te verwijzen, zoals in *Hij hangt aan de kapstok*, en het voornaamwoord *zij* om naar een voorstelling te verwijzen, zoals in *Zij duurt anderhalf uur*. Bovendien wordt het onzijdige voornaamwoord *het* in enkele gevallen ook wel gebruikt om naar levende wezens te verwijzen, zoals in *Het huilt*. In het meervoud maken de persoonlijke voornaamwoorden in het geheel geen onderscheid in (grammaticaal) geslacht, waarmee de behoefte aan het op een andere manier markeren van levende referenten wellicht groter wordt. Deze behoefte kan dan vervuld worden door het gebruik van een apart pronomen. Merk op dat het onderscheid in levendheid alleen wordt gemaakt bij de derde persoon en niet bij de eerste en tweede persoon, maar dit is verklaarbaar uit het feit dat lokale pronomina (eerste en tweede persoon voornaamwoorden) niet anders dan naar levende wezens *kunnen* verwijzen: er bestaan in principe geen niet-levende gesprekspartners en dat maakt een extra markering van levendheid bij eerste en tweede persoon overbodig.

Animacy speelt echter ook op andere vlakken een rol in onze taal. Zo maken we bij vraagwoorden onderscheid in levendheid (*wie* tegenover *wat*) en we gebruiken andere kwantoren voor levende referenten (*iemand, iedereen*) dan voor niet-levende referenten (*iets, alles*). Dit zien we ook terug in de spelling van kwantoren als *sommige(-n), beide(-n), vele(n)*, etc. Uit psycholinguïstisch onderzoek van Van der Horst (2007) is zelfs gebleken dat het markeren van de levendheid van de referent voor de meeste taalgebruikers belangrijker is dan het correct toepassen van de spellingsregel: bij een kwantor zonder nomen wordt door het toevoegen van de *-n* in de spelling meteen duidelijk dat de referent mannelijk is.

De redactie van *Nederlandse Taalkunde* maakte ons attent op de weblog Tekst en Communicatie van Louise Cornelis, waarop zij op 16 februari 2009 over onder andere het gebruik van *hun* als subject het volgende schrijft: “het onderscheid tussen mensen en de rest van de wereld wordt in ons taalsysteem steeds belangrijker. (...) En zo hebben we nu dus tussen *ze* en *hun* een andere rolverdeling. Niet meer de grammaticale, van onderwerp versus de rest, maar eentje van betekenis: van mensen versus de rest” (<http://www.lhcorneil.nl/weblog/?m=200902>). Deze suggestie van Cornelis wijst in dezelfde richting als de onze, maar er zijn ook verschillen. Ten eerste zeggen wij niet dat *ze* de grammaticale functie van subject markeert (dat doet alleen *zij*, want *ze* wordt ook gebruikt als object) en ten tweede is in onze analyse het gebruik van *ze* niet complementair aan dat van *hun*. Immers, “mensen versus de rest” suggereert niet alleen dat *hun* (slechts) gebruikt wordt voor mensen, maar ook dat *ze* (slechts) gebruikt wordt voor niet-mensen, en we hebben hierboven laten zien dat dat niet klopt.

Wij hebben aangetoond dat het persoonlijk voornaamwoord *hun* in al zijn verschillende functies exclusief naar levende wezens verwijst, en dat daarmee het succes van *hun* te verklaren valt. Een soortgelijke, doch precies omgekeerde, ontwikkeling is voorgesteld voor de opkomst van het wederkerend voornaamwoord *zich* (destijds *sich*) in Zeeland in de eerste helft van de zeventiende eeuw (Verhagen 2008). De oorspronkelijke reflexieve

pronomina *hem* en *haer* konden uitsluitend naar levende wezens verwijzen. Reflexieve zinnen zoals het hedendaagse *De weg splitst zich*, dus met een niet-levend subject, kwamen niet voor, omdat de reflexieve vormen *hem* en *haer* niet geschikt waren voor verwijzing naar een niet-levend subject. Verhagen laat aan de hand van corpusonderzoek zien dat de nieuwe vorm *sich* naast levende referenten ook naar niet-levende referenten kon verwijzen en betoogt dat juist die eigenschap misschien wel een belangrijke rol in de snelle opkomst van *sich* heeft gespeeld. Daardoor konden ook andere werkwoorden in reflexieve constructies gebruikt gaan worden. Dat de verandering vrijwel omgekeerd lijkt aan de opkomst van *hun* als onderwerp kan wellicht verklaard worden uit de asymmetrie tussen subjecten en objecten in transitieve zinnen, die bevestigd wordt door corpusonderzoek (zie o.a. Comrie 1989, Van Tiel en Lamers 2007). Terwijl onderwerpen meestal levend zijn, zijn lijdende voorwerpen meestal niet-levend. Reflexieve lijdende voorwerpen zullen meestal levend zijn, omdat ze terugverwijzen naar het onderwerp. De invoering van het reflexieve voornaamwoord *sich* maakte het mogelijk ook naar minder frequente niet-levende subjecten te verwijzen in een reflexieve constructie. Dat we nu een reflexief voornaamwoord hebben dat in tegenstelling tot de vroegere reflexieve vormen *hem* en *haer* geen ‘levendheid’ meer markeert, is blijkbaar van ondergeschikt belang. Omdat een reflexief object altijd terugverwijst naar het subject, neemt het in zijn verwijzing ook de ‘levendheid’ van het subject over. Of het subject levend is of niet, bepaalt dus in alle gevallen de levendheid van het reflexieve object. Het markeren van die levendheid in de vorm van het reflexieve object zelf heeft dan geen meerwaarde, dit in tegenstelling tot het markeren van levendheid in het subject (door bijvoorbeeld het gebruik van *hun*).

Om onze OT-analyse van *hun* als subject compleet te maken, zullen we de constraint **MARKEER ANIMACY** toevoegen aan de OT-tableaus. Hiermee wordt het gebruik van *hun* als subject gekoppeld aan de contexten waarin *hun* verwijst naar levende wezens. Als de derde persoon meervoud niet naar levende wezens verwijst (zie Tableau 3), dan mag *hun* niet gebruikt worden. Dat moet uit onze analyse volgen en daarom moet de constraint die in de eerdere analyse het gebruik van *hun* uitlokte, lager gerangschikt zijn dan de constraints die het gebruik van *zij* en *ze* propageren (althans voor iemand die zich niet aan de norm houdt). Dat wil zeggen dat in onze uiteindelijke analyse het feit dat *hun* meervoud markeert, minder belangrijk is geworden. De constraint **MARKEER PL** die het markeren van meervoud vereist, zakt dus in de hiërarchie om plaats te maken voor **MARKEER ANIMACY**. Als het subject naar dingen verwijst, is het gebruik van *hun* uitgesloten (dat wil zeggen dat op basis van die input *hun* nooit optimaal kan zijn). Dat is te zien in Tableau 3:

3PL subject niet-levend	MARKEER ANIMACY	Markeer functie	ECONOMIE	MARKEER PL
☞ ze		*		*
☞ zij			*	*
hun		*	*	

OT-Tableau 3. Voor de verwijzing van een niet-levend derde persoon meervoudig subject kan alleen *zij/ze* gebruikt worden; de vorm *hun* kan deze strijd niet winnen.

De constraint *MARKEER ANIMACY* speelt in deze competitie geen rol, omdat de input niet levend is. De drie kandidaten voldoen dus alle drie aan deze constraint (er is geen levende input, dus hoeft levendheid ook niet gemarkeerd te worden). De andere twee hoogst gerangschikte constraints worden wel door de drie kandidaten geschonden, maar terwijl *zij* en *ze* ieder slechts een daarvan schenden, schendt *hun* ze allebei. Daarom kan *hun* deze competitie nooit winnen. Weliswaar voldoet *hun* wel aan de constraint *MARKEER PL*, maar omdat die constraint lager is gerangschikt dan de andere, is de strijd al beslecht voordat deze constraint een rol gaat spelen. We kunnen met behulp van deze rangschikking dus verklaren dat *hun* in het Nederlands nooit gebruikt wordt voor de verwijzing naar een *niet-levend* derde persoon meervoudig subject.

Wanneer het subject derde persoon echter meervoud én levend is, zijn er drie optimale vormen, *hun*, *zij* en *ze*. Deze uitkomst wordt bereikt door de drie sterkste constraints niet ten opzichte van elkaar te rangschikken. Dit patroon klopt met de data, omdat inderdaad *hun*, *zij* en *ze* alledrie gebruikt kunnen worden om naar personen te verwijzen.

3PL subject + levend	MARKEER ANIMACY	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE	MARKEER PL
☞ <i>ze</i>	*	*		*
☞ <i>zij</i>	*		*	*
☞ <i>hun</i>		*	*	

OT-Tableau 4. Voor de verwijzing van een levend derde persoon meervoudig subject kunnen zowel *hun* als *zij/ze* gebruikt worden, mits de taalnorm die het gebruik van *hun* als subject verbiedt, niet meespeelt.

Uiteraard is de stand van zaken anders voor mensen die zich aan de taalnorm houden. Voor hen is het gebruik van *hun* als subject nog steeds uit den boze en dat betekent dat voor hen de constraint *NORM* hoger in rang staat dan de overige constraints. Dit is geïllustreerd in het volgende tableau.

3PL subject + levend	NORM	MARKEER ANIMACY	MARKEER FUNCTIE	ECONOMIE	MARKEER PL
☞ <i>ze</i>		*	*		*
☞ <i>zij</i>		*		*	*
<i>hun</i>	*		*	*	

OT-Tableau 5. Voor de verwijzing van een levend derde persoon meervoudig subject kan alleen *zij* gebruikt worden, als de taalnorm die het gebruik van *hun* als subject verbiedt, dominant is.

Uit de reacties die onze uitspraken over het (voort)bestaan van *hun* als onderwerp hebben uitgelokt, is wel gebleken hoe belangrijk deze sociale (taal)norm voor velen is. Hoewel er grammaticaal gezien niets ‘fout’ is aan *hun* als subject, wordt het door veel mensen wel als ‘fout’ bestempeld, omdat men nu eenmaal geleerd heeft dat het ‘fout’ is. Het gebruik van *hun* als subject wordt geassocieerd met ‘fout’ taalgebruik door mensen “die niet goed

hebben opgelet op school". Sommige mensen lijken zo bang om deze NORM-constraint te schenden dat ze niet alleen *hun* als subject vermijden, maar het gebruik van *hun* maar liever helemaal uit de weg gaan (Zaalberg 1995).

7 Conclusie

In dit artikel hebben we het succes van *hun* als onderwerp onderzocht. Taalwetenschappers breken zich al jaren het hoofd over hoe het kan dat het voornaamwoord *hun* in de functie van subject overleeft en zich zelfs sterk verspreidt, ondanks een sterke tegenbeweging ('*hun* is fout') en ondanks het bestaan van twee alternatieve vormen *zij* en *ze*, die toch ook prima dienst kunnen doen als subject. Op basis van kwantitatief corpusonderzoek hebben we aangetoond dat *hun* een unieke eigenschap heeft die *zij* en *ze* niet hebben, namelijk dat *hun* exclusief verwijst naar levende wezens. Deze specifieke betekeniscomponent maakt het gebruik van *hun* effectief en functioneel.

We hebben de keuze tussen de verschillende onderwerpsvormen *ze*, *zij* en *hun* beschreven als een competitie tussen verschillende condities in termen van optimaliteitstheorie (Smolensky en Legendre 2006). We hebben laten zien dat *hun*, *ze* en *zij* alledrie optimaal zijn. *Hun* kan echter alleen als optimale onderwerpsvorm uit de bus komen als het (i) verwijst naar personen, en als (ii) de spreker zich niet laat weerhouden door de heersende taalnorm die stelt dat *hun* als onderwerp 'fout' is. De tegenstanders van dit functioneel gebruik van *hun* als onderwerp willen we hier enigszins geruststellen. In tegenstelling tot eerdere taalkundigen denken wij niet dat er een 'vervanging' gaande is van *zij/ze* door *hun*. Zeker blijft *zij/ze hebben pech* ook goed Nederlands. Maar dat neemt niet weg dat we als Nederlanders ook wel trots mogen zijn op dit prachtige, eeuwenoude voornaamwoord *hun* dat in tegenstelling tot zijn concurrenten zo effectief en exclusief verwijst naar personen. Wie *hun* als onderwerp gebruikt, spreekt duidelijke taal.

Bibliografie

- Bergen, G. van & P. de Swart (2008).** Wat bezielt talen eigenlijk? <<http://www.kennislink.nl/publicaties/wat-bezielt-talen-eigenlijk>>.
- Bouma, G. (2008).** *Starting a sentence in Dutch. A corpus study of subject- and object-fronting.* Dissertatie, Rijksuniversiteit Groningen.
- Cardinaletti, A. (1999).** Pronouns in Germanic and Romance languages: an overview. In: H. van Riemsdijk (red.), *Clitics in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter, 33-82.
- Comrie, B. (1989).** *Language universals and linguistic typology. 2nd edition.* Chicago: University of Chicago.
- Cornips, L. (2001).** Over inherente normen binnen de eigen groep. *Hun* doen allemaal van die rare woorden, weet je. *Taal en Tongval* 52, 47-60.
- Coussé, E. & G. De Vogelaer (2006).** De Antwerpse connectie: de rol van het Antwerps in de verspreiding van Noord-Nederlands in Vlaanderen. In: J. De Caluwe & M. Devos (red.). *Structuren in talige variatie in Vlaanderen*. Gent: Academia Press, 79-90.

- Dahl, Ö & K. Fraurud (1996).** Animacy in grammar and discourse. In: T. Fretheim & J. Gundel (red.), *Reference and referent accessibility*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing, 47–64.
- Hake, J.A. vor der (1911).** Is de beleefdheidsvorm *U* 'n verbastering van *UED*? *De Nieuwe Taalgids* 5, 16-24.
- Heuvel, W. van den (2006).** *Biak. Description of an Austronesian language of Papua*. Dissertatie, Vrije Universiteit Amsterdam. Utrecht: LOT Publications.
- Hogeweg, L. (2009).** *Word in process. On the interpretation, acquisition, and production of words*. Dissertatie, Radboud Universiteit Nijmegen. Utrecht: LOT Publications.
- Horst, J. van der (1988).** Dat is het wat hun vaak doen. *Onze Taal* 57, 82-84.
- Horst, L. van der (2007).** *De markering van kwantoren in het Nederlands: taalnorm vs. taalgebruik*. Bachelorwerkstuk, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Houët, H. (2006).** Hun hebben/ze hebben: een subtiel verschil. *Onze Taal* 75, 141.
- Hout, R. van (1989).** *De structuur van taalvariatie. Een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht: Foris Publications.
- Hout, R. van (1996).** Waar kwamen hun onze taal binnen? In: R. van Hout & J. Kruijssen (red.), *Taalvariëties: toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 143-156.
- Hout, R. van (1999).** Waarom veroveren 'hun' onze taal? *Thema's en trends in de sociolinguïstiek* 33. *Toegepaste taalwetenschap in artikelen* 62, 73-86.
- Hout, R. van (2003).** Hun zijn jongens. Ontstaan en verspreiding van het onderwerp 'hun'. In: J. Stroop (red.), *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Bakker, 277-286.
- Hout, R. van (2006).** Onstuitbaar en onuitstaanbaar: de toekomst van een omstreden taalverandering. In: N. van der Sijs, J. Stroop & F. Weerman (red.), *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*. Amsterdam: Bakker, 42-54.
- Janssen, M. (2004).** *Het gebruik van hun als subject. Een sociolinguïstische studie*. Doctoraalscriptie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Kooiman, K. (1969).** Hun=Zij. *De Nieuwe Taalgids* 62, 116-120.
- Kruisinga, E. (1939).** Onze persoonlijke voornaamwoorden. *De Nieuwe taalgids* 33, 170-178.
- Kuno, S. & E. Kaburaki (1977).** Empathy and syntax. *Linguistic Inquiry* 8, 627-672.
- Marle, J. van (1992).** Iets over het werk van Jaap de Rooij: een plaatsbepaling aan de hand van enkele pronominale kwesties. In: J. Berns & J. van Marle (red.), *Variatie in de Nederlandse Standaardtaal*, Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 5, 3-21.
- Paardekooper, P. C. (1966).** De vrouw en de naamval. *De nieuwe taalgids* 59, 286.
- Rooij, J. de (1990).** Over *hun* en *hen*, en *hun*. *Taal en tongval* 42, 107-147.
- Rooij, J. de (2004).** "Meneer, kunt u niet vertellen van *hen* en *hun*?" De moeilijke toepasbaarheid van een klassieke schoolregel. *Onze Taal* 73, 290-291.
- Smolensky, P. & G. Legendre (2006).** *The harmonic mind. from neural computation to Optimality-Theoretic grammar*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Storms, G. (1978).** Etymologische mijmeringen. *Gamma* 2, 235-240.
- Stroop, J. (1998).** *Poldernederlands: waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Tiel, B. van & M. Lamers (2007).** Animacy in verschillende teksttypes. *Tabu* 36, 19-38.

- Verhagen, M. (2008).** 'Sich' in Zeeland. De opkomst van een Duits reflexiepronomen in zeventiende-eeuwse Zeeuwse overheidsteksten. In: G.C.A.M. van Gemert & A.P. Foolen (red.), *Deutsch und niederländisch in Sprache und Kultur*. Nijmegen: Tandem Felix, 61-83.
- Weerman, F. (2002).** Waarom *hun*? In: E. Elffers & J. Stroop (red.), *In verband met Jan Luif; 29 variaties op een thema, door vrienden en collega's, bij het afscheid van Jan Luif van de UvA*. S.l.
- Weerman, F. & J. Evers-Vermeul (2002).** Pronouns and case. *Lingua* 112, 301-338.
- Willems, J. H. J. (1970).** Naar aanleiding van *hun=zij*. *De nieuwe taalgids* 63, 174-175.
- Yamamoto, M. (1999).** *Animacy and reference: a cognitive approach to corpus linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Zaalberg, C.A. (1995).** Hunnofobie is hypercorrect. *Onze Taal* 64, 247.
- Zaenen, A., J. Carletta, G. Garretson, J. Bresnan et al. (2004).** Animacy encoding in English: why and how. In: D. Byron & B. Webber (red.), *Proceedings of the ACL Workshop on Discourse Annotation, Proceedings of the 2004 ACL workshop on discourse annotation, Barcelona, Juli 2004*, 118-25.